

2. Ideológia, individuális akarat, befolyásoló örökség

A 20. századi viták jelentős része Weber álláspontjától eltérve a nacionalizmus legfontosabb elemét kereste, azt, amellyel maga a jelenség magyarázható. Éppen e nézőpont miatt válik aránylag könnyen bírálhatóvá mindegyik ide sorolható elmélet. E bírálatok az esetek nagy többségében azonban nem jelentik a bírált elem teljes cáfolatát, azt ugyanis nem bizonyítják, hogy nem bír jelentőséggel. Ezért ezek az álláspontok a nacionalizmus több olyan elemét világítják meg a korábbiaknál sokkal részleteseb-

ben, illetve olyan új szempontok jelennek meg bennük, amelyek fontosak a nacionalizmus emberi jogi megközelítése során.

Ide tartozik például az a felfogás, mely szerint a nacionalizmus a modern kommunikáció formája (Karl W. Deutsch), mozgósító ideológia (Elie Kedourie), illetve erkölcsi tudat s így mindennapi népszavazás (Ernest Renan) vagy éppen a politikai elit eszköze (Karl W. Deutsch), képzelt közösség és modern kommunikációs egység (Benedict Anderson), technológiai fejlődés, az iparosodás következménye, a magas kultúra szükséges popularizációja (Ernest Gellner), illetve egyik típusának lényege a személyiség és a kultúra összekapcsolásának erkölcsi jelentőségében rejlik, másik típusának lényege pedig az elnyomottak s így a megalázottak, semmibe vetek reakciója (John Plamenatz). Ehhez a felfogáshoz hozzátehetjük, hogy tartalmazhat szenvedélyszerű elemeket.

Számunkra is lényeges vonatkozásokkal bír az a szemlélet, mely szerint a nemzet származáson alapuló etnikai csoport (Walker O'Connor) vagy etnikai egység (Anthony D. Smith). A nemzet kialakulásának gyakran elemzett előfeltételei közt találjuk az etnikumot, a közös hagyományvilágot (Eric Hobsbawm), a meglevő állami kereteket (Eric Hobsbawm, Szűcs Jenő) vagy éppen a nemzeti nyelv korábbi formáját (formáit). De megjelenik az a felfogás is, hogy a nacionalizmus a modernizációra adott törzsi válasz, a nemzeti tudat izgalmi állapota (Isaiah Berlin). Feltételezésünk szerint tehát a nacionalizmus mindezen elemekből, sőt továbbiakból adódik össze. Kétségkívül van modernizációpárti és modernizációellenes változata. Vannak racionális és szenvedélyszerű, indulati elmei. Van individuális és kollektív vonatkozása. Felhasznál történelmi elemeket és hagyományokat, de új gondolatokat, racionális konstrukciókat is. Mindemellett ezen elemek konkrét tartalma, valamint ezek kombinációi folyamatosan változnak (Donald Horowitz), s megjelennek új, Európán kívüli változatai is.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy önmagában a felsoroltak mindegyike problematikus, hiszen említhetők példák más pre-kondíciókra is, valamint mindegyikük minden esetben korlátozottan érvényes, valamint az egyes nemzetek esetében más-ként érvényes. Vagyis nem mindegyikük bír ugyanakkora súllyal minden esetben, sőt nem mindegyiküknek van az adott esetben

jelentősége. Továbbá a nemzeti keretek közt jelentős átalakuláson kell keresztülmenniük ahhoz, hogy alkalmassá váljanak a nemzet egyesítésére.⁶²

Ahhoz azonban, hogy ezen állítást igazolhassuk, s megválaszolhassuk a kérdést, hogy létezhet-e a nacionalizmusnak olyan felfogása, amely nem zárt, s nem redukált egyetlen vagy csak néhány elemre, meg kell vizsgálnunk a fenti felfogásokat két szempontból. Egyrészt azt, hogy vannak-e olyan elemei, amelyek a nacionalizmus emberi jogi felfogását alkotják. Másrészt azt, hogy tartalmaz-e olyan elemeket, amelyek kizárják a nacionalizmus emberi jogi megközelítését, igazolva a korai viták során kialakult álláspontot. Ezért mindegyik lényeginek tartott elem szerepének, funkciójának részletesebb kifejtése segíthet az esetleges emberi jogi jelentőségének megítélésében.